

Владимир Дамњановић¹, виши архивиста
Међуопштински историјски архив Ваљево
Србија

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ШКОЛСКЕ СЛАВЕ СВЕТОГ САВЕ У ОСНОВНИМ ШКОЛАМА КОЛУБАРСКОГ ОКРУГА 1945. И 1946. ГОДИНЕ

Апстракт: У овом раду анализира се однос комунистичких власти према школској слави Светог Саве у првим годинама након Другог светског рата, са посебним освртом на основне школе Колубарског округа током 1945. и 1946. године.. Кроз анализу сачуваних архивских докумената, биће размотрено на који начин је државна власт покушавала да усмери и контролише обележавање овог празника, и у којој мери је традиција успела да се очува у новим друштвено-политичким околностима.

Кључне речи: Свети Сава, просветитељ, основне школе, школска слава, црквена церемонија, Повереништво просвете.

Увод

Период непосредно након Другог светског рата донео је значајне друштвене, политичке и културне промене у Југославији. Успостављањем нове комунистичке власти 1945. године започет је процес темељне трансформације свих сфера друштвеног живота, укључујући и образовни систем. Нови идеолошки оквир који је наметнут друштву подразумевао је постепено потискивање религијских и традиционалних елемената из јавног живота, што се нарочито одразило на обележавање верских празника и личности са црквеним карактером.

Један од симбола претходног школског и културног устројства била је школска слава Свети Сава – празник који је, од краја 19. века, имао истакнуто место у српским школама. Свети Сава, као први српски архиепископ, просветитељ и утемељивач националне цркве и школства, вековима је представљао један од централних стубова српског идентитета. Међутим, нове власти су у контексту

¹ damnjanovic792@gmail.com, ORCID: 0009-0008-2764-5198; Vladimir Damnjanović, Intercommunity Historical Archives of Valjevo, Serbia

социјалистичке изградње државе настојале да преобликују културну политику у складу са својим идеолошким циљевима, што је подразумевало и преиспитивање начина на који се обележава овај празник. Уместо традиционалног верског и свечаног карактера, прослава је добила нову, секуларну форму, са нагласком на културно-просветитељској улози Саве као историјске личности, уз избегавање његовог црквеног значаја.

У том контексту, поставља се питање на који начин је школска слава Свети Сава обележавана у првим годинама након рата, упркос идеолошком преобликовању друштва. Истраживање усмерено на основне школе Колубарског округа током 1945. и 1946. године пружа увид у конкретне облике адаптације или укидања традиције, као и у улогу образовних институција у том процесу.

Свети Сава као утемељивач српског духовног, културног и просветног идентитета

О Сави Немањићу – Светом Сави може се говорити као о оснивачу самосталне српске цркве и њеном првом архиепископу, ктитору неколико манастира и организатору њиховог духовног живота и поретка, законодавцу у области црквеног и грађанског права, дипломати, првом српском ходочаснику у света места, првом правом књижевнику.²

Поље Савиног рада било је разноврсно и многоструко. Осим организације српске цркве, Св. Сава је био у правом смислу учитељ своме народу. Он је као архимандрит у Студеници и доцније као архиепископ стално путовао и у својим проповедима, а и иначе ван тога, живом речи проучавао народ у свима правцима и сваком погледу. Његов рад у народу није био намењен само организацији цркве и учвршћивању праве вере, него је он дизао и учвршћивао у народу морал и проповедао је међусобну љубав и милосрђе. Свети Сава је врло добро знао колико је црква везана за државу и обратно, и колико је важно да њихови међусобни односи буду добри. Он је био уверен да црква може вршити мирно и успешно своју мисију само у љубави, у слози и заједници са државом, а држава да може бити снажна и напредна само ако има потпору цркве. Стога се Св. Сава трудио да доведе у потпуну сагласност рад цркве и државе, и помагао је државу и њезине претставнике увек и у сваком прилици. Али је Св. Сава тачно одредио делокруг рада цркве и државе.

У вези са Савином акцијом за утврђење хришћанства стоји и Савина акција за социјално подизање народа. Св. Сава је унео нешто ново у живот српског друштва: духовни живот, хришћански морал и идеју о једнакости. Врлине, показане у приватном животу, саучешће и помоћ ближњима и невољнима, заштитивање сиротиње и незаштићених, народ је више ценио и боље разумео, него

² Љ. Јухас-Георгиевска, „Предговор”, у: Свети Сава, *Сабрана дела*, Београд 2003, 5.

црквене каноне. Народ је сматрао да је Св. Сава већ својим одласком у калуђере учинио велику личну жртву, и да је после кроз цео живот стално подносио жртве за народ и за државу. Св. Сава је и оснивач српске средњовековне књижевности. Он је дао превести и допунио прве типике, црквене уставе, за Хиландар, Карејску ћелију и Студеницу. У уводу типика за Студеницу Св. Сава је написао кратку биографију свога оца у којој је подробније описао последње године његовог живота, које је провео као калуђер у Светој Гори и, особито, његову смрт. Сем тога, Св. Сава је написао похвалу и службу своме оцу. У Савиним делима, која су почетак књижевног рада код нас, огледа се његова питома природа и избијају искрени нежни детињи осећаји према родитељу. Његова велика и снажна личност, његов користан и плодан рад у свим правцима и, пре свега, његов апостолски живот, чинили су силан утисак на све који су га знали и који су долазили са њим у додир, не само у Србији, него и далеко ван њених граница. Савино је дело не само преживело њега и његову генерацију, него и државу, у којој је оно постало, и која је помогла да се оно створи. Савина црквена организација преживела је све недаће и несреће, које су доцније често наилазиле на српски народ, преживела је мучно и тешко доба ропства, које је трајало неколико векова, када се она није могла ослањати на своју државу и тражити и добијати од ње потпору, него је тешко и у мучној борби таворила дане у туђим државама. Савина црква је, благодарећи својој одличној организацији, и у тако тешким приликама ипак остала жива, и одржала се, снажна и свежа, све до данас.³

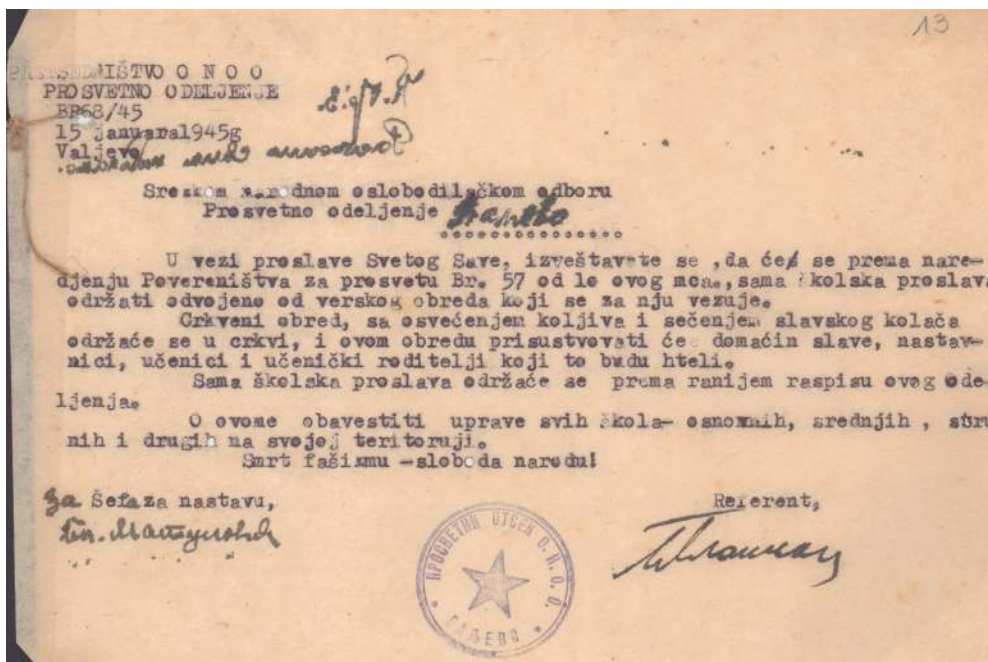
Свети Сава – школска слава

Захваљујући његовом великом угледу, чудотворству које му се приписивало и ономе што је учинио за српску цркву, државу и културу, Светог Саву је народ почео да слави кроз предање, а црква кроз службе још у 13. веку. Слава Светог Саве прослављала се још под Турцима, прво скривено, у црквама и манастирима, а затим се проширила по целом народу. Први писани траг о школској прослави Светог Саве датира из 1734. године и налази се у Аустријској народној библиотеци у Бечу. То је уџбеник за трећи и четврти разред српско-латинске школе у Сремским Карловцима, у коме се јасно види да на дан Светог Саве 14. јануара (по старом календару) није било наставе већ се ученици позивају да се за празник моле великом српском светитељу и просветитељу. У Карађорђевој Великој школи у Београду, која је постојала од 1808. до 1813. године, било је звоно на ком је био изливен лик Светог Саве. Кнез Милош Обреновић је 1823. године донео наредбу да се дан Светог Саве слави као школска слава, а четири године касније Милош је запретио онима који на тај дан не долазе у цркву и не затварају своје дућане глобом, апсом и телесном казном. Наредба није важила

³ С. Станојевић, Немањићи: паралелне биографије, Београд 2018, 217–219.

само за српско становништво већ и за Грке, Цинцаре и Бугаре. Михаило Обреновић је законом од 13. јануара 1841. уредио да се обавезно сваке године слави као школска слава дан Светог Саве. Школска слава Свети Сава прослављала се у нашој земљи и после Другог светског рата.⁴

Између традиције и нове идеологије: школска слава у јануару 1945.

Прилој 1. Допис Председништва ОНОО, Просветног одељења Ваљево, број 68/45, од 15. Јануара 1945. године, упућен Среском народноослободилачком одбору у Ваљево, у вези са организацијом школске прославе Светог Саве (МИАВ, Фонд: Окружни народни одбор, Одељење за просвету)

Документ који је издао Просветни одсек Среског народног ослободилачког одбора у Ваљево представља службену инструкцију у вези са прославом школске славе Светог Саве у јануару 1945. године.⁵ Он одражава прве покушаје нових власти, успостављених након ослобођења, да регулишу однос између верског и образовног живота у социјалистичком друштву у настајању. Поседна пажња у документу усмерена је на раздвајање верског обреда од званичне школске прославе.

⁴ Д. Антић и Љ. Цвекић, *Венац Светог Саве*, Шабац 1988, 73–74.

⁵ Међуопштински историјски архив Ваљево (у даљем тексту МИАВ), А.1.5.15. Окружни народни одбор Ваљево – Ваљево (1944–1947), 1944–1947; Одељење за просвету; Допис Председништва ОНОО, Просветног одељења Ваљево, број 68/45, од 15. јануара 1945. године, упућен Среском народноослободилачком одбору у Ваљево, у вези са организацијом школске прославе Светог Саве.

Црквена церемонија – која подразумева освећење кољива и сечење славског колача – није укинута, али је јасно означена као добровољна и одвојена активност, доступна онима који желе да јој присуствују, укључујући ученике, наставнике и родитеље. Овим приступом примећује се тактична и прелазна стратегија нове власти, која није одмах укинула традиционалну прославу, већ ју је секуларизовала и формално одвојила од школе, чиме је најављен постепени прекид институционалне везе између образовања и цркве.

Свети Сава у новом времену: школска прослава у духу социјалистичке идеологије

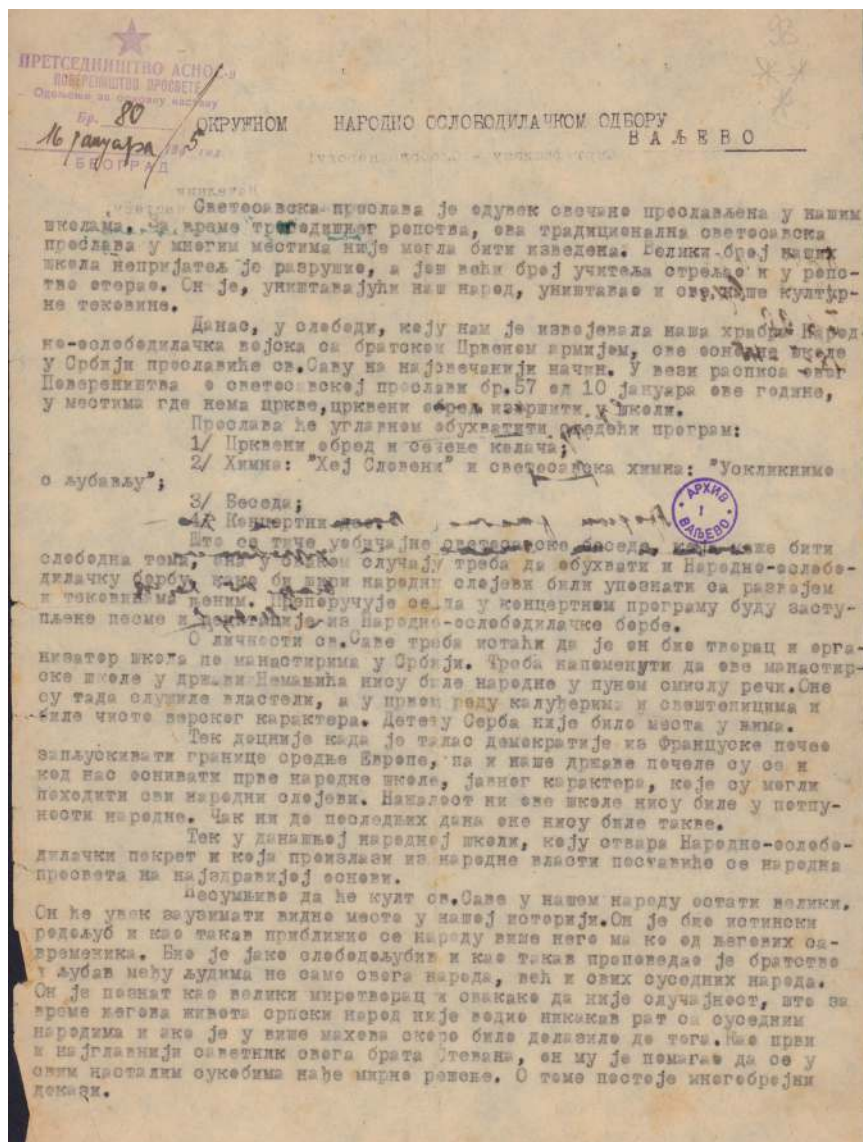
Један од занимљивијих докумената из периода одмах након Другог светског рата у Колубарском крају носи наслов „Нацрт прославе Светог Саве”⁶. У питању је текст који је највероватније достављен школама као смерница за организовање прославе Савиндана у новим друштвеним околностима. Оно што овај документ чини посебно важним јесте то што показује да нова комунистичка власт у првим годинама није одмах забранила прославу Светог Саве, већ је покушала да промени начин на који се Сава представља. Уместо да буде приказан као верски светитељ, Сава је овде описан као народни просветитељ, дипломата, учитељ, заштитник сиромашних и противник неправде. Иако се не пориче његова важност, та важност се објашњава новим речником и у светлу вредности које је нова власт промовисала – писменост, равноправност, отпор феудализму и борба за народ.

У документу се такође критикује средњовековно друштво у коме је власт била у рукама племства и цркве, а народ је остајао неписмен и обесправљен. Сава је приказан као неко ко је радио управо супротно томе – отварао је школе, ширио писменост и заступао интересе народа. Овакво тумачење Савиног живота и рада одговара новим социјалистичким идејама. Посебно је занимљиво да се у тексту помиње народно предање, песме и приче о Сави, чиме се наглашава да је он важан јер је дубоко укоренjen у свести народа. У том смислу, прослава Савиндана није одбачена, већ је претворена у светковину културе, историје и образовања, а не вере.

Иако се не помиње директно нова власт или комунизам, целокупан тон текста и избор тема показују покушај да се школска прослава Светог Саве прилагоди времену. То је био начин да се задржи обичај који је народу био важан, али да се истовремено покаже како тај обичај може да се „усагласи” са новим вредностима које држава жели да истакне.

⁶ МИАВ, А.1.5.18. Скупштина среза Ваљево – Ваљево (1944–1967), 1944–1967; Административни списи; Нацрт прославе Светог Саве, достављен основним школама Колубарског округа. У нацрту су дате смернице о томе како би требао да протекне овај празник.

Свети Сава у сенци револуције: Светосавска прослава 1945. године у светлу документа АСНОС-а

Прилој 2. Допис Повереништва просвете, Одељења за основну наставу, број 80, од 16. јануара 1945. године, упућен Окружном народноослободилачком одбору у Ваљеву, поводом прославе Светог Саве (МИАВ, Фонд: Окружни народни одбор, Одељење за просвету)

Документ који је 16. јануара 1945. године издало Повереништво просвете Председништва АСНОС-а (Антифашистичког већа народног ослобођења Србије), а који се налази у Историјском архиву Ваљева, представља редак и врло значајан историјски извор. Он открива како је нова народна власт, тек устоличена

после ослобођења Србије од немачке окупације, приступила наслеђу Светог Саве и обележавању школске славе у једном политички и друштвено изузетно осетљивом тренутку.

На први поглед, документ делује као класични административни акт. Повереништво просвете упућује Окружном народном одбору у Ваљево упутства о томе како да се прослава Светог Саве организује у школама.⁷ Међутим, иза службеног тона и уобичајене структуре налази се важан политички сигнал: нова власт, иако идеолошки комунистичка и антиклерикална, не укида прославу Светог Саве – већ је преобликује, стављајући је у функцију нове народне идеологије. У документу се наглашава да је Светосавска прослава „одувек свечано прослављена у нашим школама”, али се одмах затим подвлачи да је током „трогодишњег ропства” та традиција била прекинута због фашистичког терора. Тиме се успоставља контраст између мрачне прошлости и „светле” садашњости у којој је прослава могућа захваљујући „храброј народно-ослободилачкој војсци са братском Црвеном армијом”. Такав стил је карактеристичан за језик прелазног периода: традиција се номинално задржава, али се уводи нова политичка семантика.

Посебну пажњу заслужује структура саме прославе коју документ прописује:

1. Црквени обред и сечење колача, чак и у школама у местима без цркве;
2. Интеграција две химне – „Хеј Словени” као химне југословенске идеологије и „Ускликнимо с љубављу” као светосавске песме;
3. Светосавска беседа;
4. Концертни део са песмама из Народно-ослободилачке борбе.

Овде је највидљивија идеолошка фузија: традиционални верски елементи нису укинати, али су обавезно упарени са елементима новог поретка. То је такозвана *културна симбиоза* коју нова власт привремено толерише у сврху стабилизације друштва и ширења сопственог утицаја. Беседа, иако тематски слободна, мора да садржи део о Народно-ослободилачкој борби – јасан пример како се традиционална форма користи за усађивање новог наратива. Најзаступљенији део документа односи се на интерпретацију личности Светог Саве. Овај део је кључан за разумевање начина на који је нова власт настојала да секуларизује и идеолошки преобликује религиозне и културне симболе.

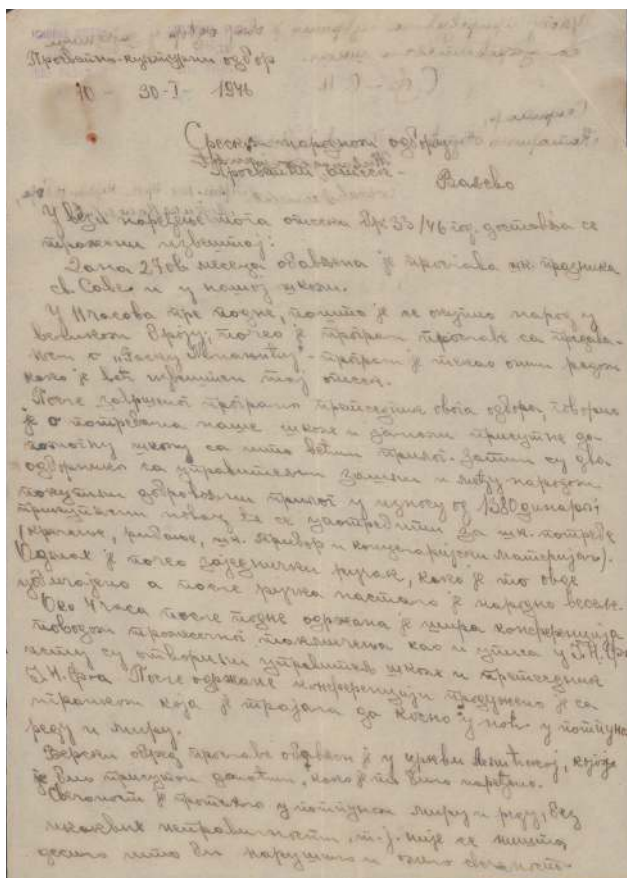
Сава се приказује као „истински родољуб”, „миротворац”, „слободољубив човек” и заступник „братства и љубави међу народима”. Истовремено, документ врло критички говори о манастирским школама његовог времена, тврдећи да

⁷ МИАВ, А.1.5.15. Окружни народни одбор Ваљево – Ваљево (1944–1947), 1944–1947; Одељење за просвету; Допис Повереништва просвете, Одељења за основну наставу, број 80, од 16. јануара 1945. године, упућен Окружном народноослободилачком одбору у Ваљево, поводом прославе Светог Саве. У акту су дата прецизна упутства о начину обележавања празника Светог Саве, заједно са програмом прославе.

оне „нису биле народне у пуном смислу речи” јер су служиле искључиво калуђерима и властели. Савина улога се ту такође сужава: он више није само религиозни оснивач, већ политички симбол борбе за народно образовање.

Посебно је значајан закључак у коме се каже да „тек у данашњој народној школи, коју ствара Народно-ослободилачки покрет”, просвета добија истински народни карактер. Савин култ је, дакле, преузет, редефинисан и стављен у функцију легитимације новог образовног система. Овај документ настаје само три месеца након ослобођења Београда и неколико недеља пре првог прослављања Савиндана у ослобођеној Југославији. Он сведочи о прелазном моменту у коме се симболи из старог поретка нису још увек потпуно одбачени, већ су подвргнути контроли и преобликовању. У том смислу, Свети Сава је постао један од првих „интегрисаних” националних симбола у новој социјалистичкој Југославији.

Извештај Основне школе у селу Сушица, поводом обележавања школске славе Светог Саве

Прилој 3. Извештај Основне школе у Сушици о прослави школске славе Светог Саве, упућен Просветном одсеку Среза ваљевског, 30. јануара 1946. године (МИАВ, Фонд: Скупштина Среза Ваљево, Административни списи)

Основна школа
Сушичка
Срез Ваљевски
Просветино – културни одбор
Бр. 10
30.I.1946.

Среском народном одбору
Просветини ошсек Ваљево

У вези наређења шої ошсека бр. 33/46 год. доставља се изражени извештај:
Дана 27. ов. месеца обављена је прослава шк. празника Св. Саве и у нашој
школи.

У 11. часова пре подне, пошто се окупио народ у великом броју; почео је
програм прославе са предавањем о „Расіку Немањићу”- програм је шеккао оним
редом како је већ извештен тај ошсек.

После завршені програма председник овога одбора, говорио је о пошребима
наше школе и замолио присушне да помоћу школу са што већим прилоом.
Затим су два одборника са уравнишељем зашли и међу народом покупили добро-
вољни прилој у износу од 1380 динара; прикуљени новац ће се ушредити за
шк. пошребе (кречење, ридање, шк. прибор и канцеларијски материјал). Одмах
је почео заједнички ручак, како је шо овде уобичајно а после ручка настало је на-
родно весеље. Око 4 часа после подне одржана је шира конференција поводом про-
месечної такмичења као и уписа у Ј.Н.Ф-а ишћу су ошворили уравнишељ школе и
председник Ј.Н.Ф-а. После одржане конференције продужено је са иранком која
је трајала до касно у ноћ у пошћуном реду и миру. Верски обред прославе обављен
је у цркви Лелићској, којој је био присутан домаћин, како је шо било наређено.
Свечаност је прошекла у пошћуном миру и реду, без икаквих нешравилности, т.ј.
није се ништа десило што би нарушило и омело свечаност. Улоу приређивача
извршио је овај одбор у заједници са уравнишељем школе.

С.Ф-С.Н.

Секретар,
Кашарина Жуић
Главни одбор:
Живорад Стојановић
Босав Васиљевић

Председник мес. прос. кул. одбора
Мојило Васиљевић

Извештај Основне школе у селу Сушица, срез Ваљевски, од 30. јануара
1946. године, представља један од ретких сачуваних докумената који осветљава
стварну праксу прославе Светог Саве у сеоским школама одмах након завршетка

Другог светског рата. Документ је упућен Просветном одсеку Среског народног одбора у Ваљеву.⁸

Прослава је одржана 27. јануара 1946. године и укључила је више елемената који превазилазе чисто школски оквир. Програм је започео предавањем о Растку Немањићу, што указује на покушај образовне репрезентације Савине личности у складу с новим идеолошким контекстом – нагласак није на светитељству, већ на историјској и родољубивој димензији Савине личности. Посебно је значајна улога локалне заједнице. Народ се окупио у „великом броју”, што сведочи о континуитету значаја Савиндана у колективном менталитету сеоског становништва, упркос новим политичким приликама. Након културног програма, организовано је прикупљање добровољних прилога за школске потребе – укупно 1380 динара. Тај чин указује на практичну димензију прославе, где се традиционални празник користи као прилика за мобилисање заједнице око обнове и опремања школе. Још једна занимљива димензија прославе јесте њен целовит, готово ритуалан ток: након предавања и прикупљања новца, следи заједнички ручак, па народно весеље, потом политичка конференција и на крају игранка која траје „до касно у ноћ”. Тај ток – од образовања, преко културе и политичког организовања до забаве – илуструје како је нова власт постепено уобличавала народне празнике као *мултифункционалне* догађаје, који повезују традицију са новим формама политичке и културне мобилизације. У 16 часова одржана је „шира конференција” поводом тромесечног такмичења и уписа у Јединствени народни фронт.

У извештају се наводи да је „верски обред обављен у цркви Лелићској”, при чему је присуствовао „домаћин”, како је било наређено. Ова формулација сугерише да је присуство цркве било институционално контролисано и условљено – од верског обреда се није одустало, али је његова улога била маргинализована и сведена на формалност. Власт није била спремна да укине верску компоненту, али ју је ставила у јасно дефинисан оквир, под надзором, и у функцији новог друштвеног поретка. Цео догађај је организовао локални Просветно-културни одбор у сарадњи са управитељем школе. Тај податак је изузетно важан за разумевање начина на који је НОП-овски модел културне самоуправе функционисао у пракси. Извештај школе у Сушици из јануара 1946. године представља драгоцен пример начина на који се традиционални школски празник попут Савиндана преобликовао у складу са новим политичким и друштвеним условима.

Светог Саву је српска црква ускоро после његове смрти ставила међу свеце, њему је написана служба, он је добио своје биографе и панегиристе, у историјским списима, и родословима, хронографима и летописима, он је особито истицан као први светитељ и учитељ српски, и наглашавано је, да није могуће подробно приказати све, што је он урадио.⁹

⁸ МИАВ, А.1.5.18. Скупштина среза Ваљево – Ваљево (1944–1967), 1944–1967; Административни списи; Извештај Основне школе у Сушици о прослави школске славе Светог Саве, упућен Просветном одсеку Среза ваљевског, 30. јануара 1946. године.

⁹ С. Станојевић, „Свети Сава”, у: В. Топаловић и Б. Бркић (прир.), *Свети Сава – биографија, са-*

Закључак

Анализа архивске грађе из Колубарског округа показује да је у годинама непосредно након Другог светског рата школска слава Светог Саве опстала, али у знатно измењеном облику. Нова власт није одмах укинула прославу, већ ју је преобликовала у складу са социјалистичком идеологијом, настојећи да Савину личност представи као историјску, културну и просветитељску, а не верску фигуру. Прослава је тако добила секуларни карактер, уз строго контролисано учешће цркве и наглашену друштвено-политичку улогу школе.

Документи из 1945. и 1946. године сведоче о прелазном периоду у коме се традиција није једноставно укинула, већ адаптирала. Овај процес секуларизације и идеолошког преобликовања светосавља представља рани пример шире стратегије нове власти: да преко постојећих културних форми изграђује нови друштвени поредак.

Посматрано из данашње перспективе, овај период представља важан историјски тренутак у коме се јасно уочавају механизми социјалистичке културне политике – не путем директне забране, већ кроз постепено идеолошко усмеравање и институционално преобликовање традиције. Судбина светосавске прославе у годинама након рата показује да је у комунистичкој Југославији традиција могла опстати само ако се уклопи у оквире нове државне идеологије.

Иако се кроз историју много тога мењало – државе, власти и начин живота – Свети Сава је остао важан и поштован лик у српском народу. Његова улога као симбола вере, знања и доброте није заборављена. И данас се Свети Сава слави као школска слава у многим основним и средњим школама у Србији. Његов лик и дело подсећају нас на значај образовања, духовности и заједништва.

Истражујући обележавање школске славе Светог Саве у основним школама Колубарског округа у годинама након Другог светског рата, потврђено је колико је дубоко укорењено светосавско предање у српском народу, чак и у тешким временима када је било изложено притисцима и забранама. У светлу овог рада, са посебним поносом и радосћу истичем да 2025. године обележавамо велики јубилеј – 850 година од рођења Светог Саве. Тај догађај нас све подсећа на трајну вредност његовог дела и значај који и даље има у образовању, култури и духовности нашег народа. У том смислу, и овај рад представља мали допринос очувању сећања на Светог Саву и његову непролазну мисију.

Др. Јелена Ђукић, све народне ђесме и ђриче, Београд 1989, 39.

Извори и литература

Извори:

- Међуопштински историјски архив Ваљево
– Фонд: А.1.5.15. Окружни народни одбор Ваљево – Ваљево (1944–1947), 1944–1947; Одељење за просвету; кут. инв. бр. 2.
– Фонд: А.1.5.18. Скупштина среза Ваљево – Ваљево (1944–1967), 1944–1967; Административни списи; кут. инв. бр. 178.

Литература:

- Антић, Драган, и Љиљана Цвекић. *Венац Светиога Саве*. Шабац: Библиотека „Глас Цркве”, 1988.
Јухас-Георгиеска, Љиљана. „Предговор”, у: Свети Сава, *Сабрана дела*. Београд: Народна књига – Алфа, 2003.
Станојевић, Станоје. *Немањићи: паралелне биографије*. Београд: Баштина и културна продукција РТС, 2018.
Станојевић, Станоје. „Свети Сава”. У: Вељко Топаловић и Бранислав Бркић (прир.), *Свети Сава – биографија, сабрани списи, све народне јесме и јриче*, Београд : В. Топаловић, 1989.

Vladimir Damjanović

THE CELEBRATION OF ST. SAVA'S SCHOOL FEAST IN PRIMARY SCHOOLS OF THE KOLUBARA DISTRICT IN 1945 AND 1946

Summary: This paper examines how the new authorities approached the celebration of St. Sava's Day as a school feast in the first years following the Second World War, with a particular focus on primary schools in the Kolubara District during 1945 and 1946. Through an analysis of preserved archival documents, the study explores the ways in which the state sought to direct and control the observance of this holiday, as well as the extent to which the traditional practice managed to persist under new socio-political circumstances.

Keywords: St. Sava, educator, primary schools, school feast, church ceremony, Educational Commissioner's Office

Примљено: 27. 8. 2025.

Прихваћено: 28. 9. 2025.